

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ DƏNİZ VƏ DƏNİZÇİLİKLƏ BAĞLI FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN LİŖQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Rəna Kamil qızı Xəlilova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyatı-1 kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

Rəsmi opponentlər:

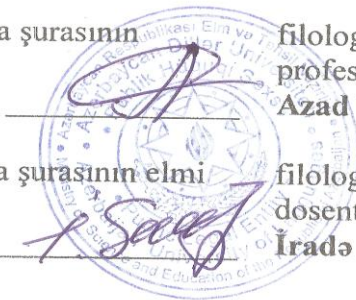
filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ümumbəşər qloballaşma prosesinin mövcudluğu, sərhədlərin açılması və genişlənməsi, elmi-texniki inqilabın ictimai həyatımızın bütün sferalarına təsiri və bununla bağlı müxtəlif sahələrdə təcrübə mübadiləsi, kütləvi informasiya vasitələrinin təkzib olunmaz rolu və təsiri, fərqli səpkidə professional terminlərin axını və digər dillərə yayılması, onların təhlili, təsnifi, izahı və sistemə salınması böyük zəruriyyətdən irəli gəlir.

Əsrlər boyu okeanlar, dənizlər və çaylar beynəlxalq gəmiçilik və yaranan ticarət münasibətləri vasitəsilə müxtəlif xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır. Danılmaz faktdır ki, müasir dövrdə dəniz və su nəqliyyatı sahəsində millətlərarası dialoq və mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsi ingilis dilidir. Gəmiçilikdə müxtəlif komandalar (əmrlər) ingilis dilində verilir. Həmçinin işgüzar sənədləşmə ilə bərabər dənizdə müxtəlif mübahisələrin nizama salınması da ingilis dilində həyata keçirilir. Şübhəsiz ki, çağdaş dövrümüzdə dəniz və su nəqliyyatı sahəsində işləyən hər bir mütəxəssisə ingilis dilini mükəmməl səviyyədə bilməlidir.

Dissertasiya işi müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin özünəməxsus cəhətlərinin təhlilinə həsr edilib. Tədqiqat çərçivəsində ingilis dilinin sistemində dəniz leksikonunun yaranma, təşəkkül və təkamül prosesləri, onların səciyyəvi leksik, semantik, struktur və funksional xüsusiyyətlərinin araşdırılması, dəniz və dənizçiliklə bağlı terminlərin və frazeoloji vahidlərin gəmi sürücülüyü (şturmanlar, naviqatorlar üçün), gəmi mexanikası (mexaniklər üçün), gəmi elektro-mexanikası (elektro-mexaniklər üçün), gəmiqayırma, gəmi təmiri ixtisaslarında istifadəsinin təhlili aktual, şərhli iş çox vacibdir.

Araşdırmanın aktuallığı həm də müasir dilçilik elminin dəniz terminlərinin uğradığı frazeologizasiya prosesi probleminə, onların spesifik xüsusiyyətlərinə və nitqdə fəaliyyət qanunauyğunluqlarına mövcud olan böyük maraqla əlaqədardır. Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin kontekstual davranışının tədqiqi də hazırda ən aktual və perspektivli elmi araşdırmalardan biridir.

Müasir gəmiçilik sahəsində linqvistika istiqamətində və müvafiq olaraq nitq kommunikasiyası prosesində dəniz leksikasının tədqiqi ilə məşğul olan D.S.Samovarova (1961), B.A.Pivnenko (1971, 1986, 2007), N.A.Doroşkeviç (1971), V.İ.Bobrovskiy (1979), A.İ.Lebedz (1994), L.F.Ştekel (1999), Y.Y.İzraileviç (2001), Q.Q.Manuşkin (2002), Y.A.Martselli (2002), Y.V.Tsibulskaya (2003), N.A.Qoqina (2007), O.İ.Monastırskaya (2008), İ.A.Sidorova (2008), B.Y.Kitayeviç (2011), İ.S.Mixaylovskaya (2011), İ.A.Rubtsova (2012), S.N.Vaxmyanın (2013) kimi dilçilərin elmi əsərləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İngilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilə bağlı linqvistik ədəbiyyatın araşdırılması bu sahənin müasir ingilis dilində nəzəri, dərs və metodik vəsaitlərin təhlili baxımından istənilən səviyyədə öyrənilmədiyini üzə çıxarır.

Germanistika ilə məşğul olan ingilis alimlərindən Edvard Levis Atvud, Çarlz Desmond, Raket Varela, Haq Merfi, Marsel van der Linden, Frederik Çapin Leyn, Blanşe D. Koll, Cerald J.Fişer, Devid B.Tayler, Riçard Montqomeri Van Qaasbik, Ceyms Disart Monro Bakner, Fred Forrest Piz, S.Navaneetha Krişnan, Ayer Ser Amos Lavri, Vilyam H.Tiesn, Kristofer Sorhof, rus dilçilərindən D.S.Samovarova, B.A.Pivnenko, N.A.Doroşkeviç, V.İ.Bobrovskiy, A.İ.Lebedz, Y.Y.İzraileviç, Q.Q.Manuşkin, Y.A.Martselli, L.P.Pastuşenko, L.F.Ştekel, Y.V.Tsibulskaya, N.A.Qoqina, O.İ.Monastırskaya, İ.A.Sidorova, B.Y.Kitayeviç, İ.S.Mixaylovskaya, İ.A.Rubtsova, S.N.Vaxmyanın, Azərbaycan tədqiqatçılarından G.R.Bəşirovanın “Dənizçilik leksikası” (5704.01 – Dil nəzəriyyəsi), E.Q.Əhmədovanın “İngilis dilində dəniz terminlərinin Azərbaycan dilində qarşılığı” (5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik) adlı tədqiqat işlərində bu problemə toxunmuşlar. Lakin qloballaşan dünyada millətlərarası dialoq şəraitində müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin tədqiqinə dair aparılmış ayrıca elmi-tədqiqat işlərinə rast gəlinmir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərdir.

Tədqiqatın predmeti isə ingilis dilinin materialı əsasında dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin tədqiqidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir ingilis dilinin materialları əsasında dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik, etimoloji, struktur və üslubi xüsusiyyətlərini və onların komponent tərkibini öyrənmək və təhlil etməkdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- qloballaşma prosesinin mahiyyətini, inkişaf tarixini, müsbət və mənfi təsirini öyrənmək və təsnif etmək;

- qloballaşma prosesinin təsiri altında ingilis dilinin lüğət tərkibinin inkişafını şərh etmək;

- Azərbaycanda Xəzər gəmiçiliyinin tarixi inkişafını təhlil etmək;

- Azərbaycanda gəmi təmiri bazasının yaradılmasının tarixi, bu günü və gələcəyini təsbit etmək;

- müasir dünyada qloballaşma prosesinin Xəzər gəmiçiliyinə təsiri və ingilis dilinin bu sahədə əhəmiyyətinin dərəcəsini müəyyən etmək;

- çağdaş dövrümüzdə millətlərarası dialoqun aktuallığı və əhəmiyyətini izah etmək;

- millətlərarası dialoq şəraitində dənizçilik terminləri və germanistikada “dənizçilik terminləri” probleminin müəyyənləşdirilməsi tarixini araşdırmaq;

- tədqiqatın mövzusu ilə bağlı ümumi dilçilikdə və german dilçiliyində mövcud olan fikirləri, mülahizələri öyrənmək;

- “dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlər”in nəzəri problemlərini tədqiq etmək, frazeoloji vahidlərin mənasını təşkil edən ilkin ümumi nəzəri anlayışlarını və davamlı seçmə metod vasitəsilə gəmiçilik təcrübəsinin terminoloji və xüsusi lüğət fonduna genetik bağlı olan frazeoloji vahidlərini müəyyənləşdirmək;

- insanın təfəkküründə dəniz terminologiyasının koqnitiv əsaslarının, eləcə də dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin qavrayışının məntiqi və dünyagörüşü ilə bağlı aspektlərini təhlil etmək;

– “dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlər”in problemini izah etmək, ingilis dilində “dəniz terminologiyası”na müxtəlif yanaşmalarının tədqiq edilməsi vəziyyəti və səviyyəsini müəyyənləşdirmək;

– müasir ingilis dilində tədqiq olunan frazeosemantik sahənin frazeoloji vahidlərinin həcmi və tərkibini təyin edərək xarakterizə etmək;

– dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranmasına təsir edən sosial faktorlarını, onların leksik-semantik, struktur-funksional xüsusiyyətlərini nəzərə almaq şərti ilə işləyib hazırlamaq;

– müasir ingilisdilli mənbələrdə dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidləri təhlil edib onların kommunikativ xüsusiyyətlərini təsnif etmək;

– dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin semantik variantlarının yaranma səbəblərini və şərtlərini düzgün təyin etmək;

– dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə variantlarını tapmaq, təhlil etmək və sistemləşdirmək;

– dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin mətn semantikasını müəyyən edərək fərqli ingilisdilli mətnlərin linqvistik təhlilini aparmaq, kontekstdə transformasiyaya uğramayan və uğrayan dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin istifadəsinin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək, adı qeyd edilən vahidlərin təsadüfi dəyişikliklərinin əsas növlərini kontekstdə aşkar etmək.

Tədqiqat metodları. Araşdırılan materialın xarakterinə və qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq müxtəlif linqvistik metodlardan istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin yazılma prosesində material üzərində müşahidə, təsnif, etimoloji, kontekstoloji təhlil, funksional-semantik, transformasiya metodları əsas götürülmüş, sosio-linqvistik təhlilin ənənəvi metodlarından induktiv-deduktiv (nəzəri və təcrübi materialı dərk edərək ümumiləşdirmə edilir), leksikoqrafik seçim metodu (yazılı amillərin təhlili nəzərdə tutulur, yəni beynəlxalq konvensiyaların materialı, gəmi sənədləri, mətbuatın və elmi məqalələrin materialı) istifadə olunmuşdur. Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin təhlili üçün ingilis dilinin faktiki materialı bütöv seçim metodu ilə tədqiqat

işinə cəlb olunmuşdur. Həmçinin müqayisəli-qarşılaşdırma, oppozitiv, interpretasiya və filoloji, ingilis dil daşıyıcılarının sorğusunun analiz metodları istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– müasir ingilis dilinin materialı əsasında dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin formalaşması səbəbi müəyyən tarixi faktorlar olan zamanın dünyagörüşü modelində dəyişikliklərlə şərtlənir;

– müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı terminlərin və frazeoloji vahidlərin yüksəkkeyfiyyətli təqdimatı və effektiv ötürülməsi üçün terminologiya konsepsiya, metodologiya, frazeologiya təklif edir;

– dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin aşkarlanması, təhlili, qorunub saxlanması, yayılması, digər dillərə ötürülməsi müvafiq vasitələrin çoxalması üçün zəmin yaradır;

– gəmiçiliyin sosial rolunun artması, xüsusi informasiyanın daim çoxalması bilik sahələrinin termin sistemlərinin sistemli tədqiqini zəruri edir;

– ingilis dilinin materialı əsasında nəzəri terminşünaslıq xüsusi dəniz leksikasının inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənir;

– ingilis dilinin materialı əsasında tətbiqi terminşünaslıqda dəniz və dənizçiliklə bağlı terminlərin və frazeoloji vahidlərin izahı, yaradılması, nizamlanması, tərcüməsi, istifadəsi, müəyyən çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə praktiki prinsip işlənir;

– ingilis dilinin materialı əsasında dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin təsnif olunan spesifik cəhətləri, dəniz leksikasının semantikasını ilə əlaqəli problemləri, struktur formaları araşdırılır;

– ingilis dilində mövcud olan dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlər beynəlmillət statusu qazanaraq bir çox dillərdə, o cümlədən Azərbaycan və rus dillərində istifadə olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi problemin qoyuluşu və onun konkret həlli ilə bağlıdır. Əsas elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik, etimoloji, struktur və koqnitiv-funksional xüsusiyyətləri və onları frazeotematik sahədə birləşdirmək mövqeyindən komponent tərkibinin təhlili kompleks şəkildə tədqiq edilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, qaçılmaz qloballaşma prosesinin əksər pozitiv və neqativ tərəflərini aşkarlamaq, onların həyatımızın bütün sahələrinə təsirini izah etmək, millətlərarası dialoqun aktuallığını bir daha vurğulamaq, Xəzərdə gəmiçiliyin tarixi inkişafını təsnif etmək, gəmiçilik sahəsində dəniz və dənizçiliklə bağlı terminlərin və frazeoloji vahidlərin yaranması, inkişafı və hazırkı vəziyyəti, onların özünəməxsus struktur-semantik xüsusiyyətlərini təsvir etmək, Azərbaycan dilində onların qarşılığını vermək, əgər varsa, yoxsa, kalka yolu ilə dilimizə keçən frazeoloji vahidləri izah etmək həm də böyük ehtiyacdan irəli gəlir. Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyasının “dəniz naviqasiyası, gəmi sürücülüyü, gəmiqayırma, gəmi təmiri, elektromexanik, gəmi-mexanik” ixtisaslarında oxuyan tələbələr üçün gərəkli material rolunu oynayır.

Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti dəniz terminlərinin frazeologizasiya prosesinin təbiətinin və xarakterinin müəyyənləşdirilməsində, dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik, etimoloji və struktur xüsusiyyətlərinin açıqlanmasındadır. Kontekstdə dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin mövqeyi və fəaliyyətindəki oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İlk növbədə, işin praktik əhəmiyyəti təsvir olunan fenomenin əlaqələrinin və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, ünsiyyət ehtiyacını ən yaxşı şəkildə ödəmək üçün dil materialının düzgün seçilməsini təmin edəcəyi və tərcümə təcrübəsində də faydalı ola biləcəyi ilə əlaqədardır. Azərbaycandilli auditoriya üçün xarici dilin tədrisi zamanı müasir ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin linqvistik təhlili, dillərarası oxşar və fərqli özünəməxsus cəhətlərinin aşkarlanması və onların izahı böyük praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin və terminlərin araşdırılması bir neçə cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir. Birincisi, tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti müasir ingilis dilində semantik-koqnitiv və funksional istiqamətlərində frazeoloji vahidlərinin kompleks şəkildə analizindədir. İkincisi isə, belə növ təhlil ingilis dili sistemində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji

vahidlərin, onların semantik və kommunikativ xüsusiyyətlərinin ifadəsi üçün istifadə edilən müvafiq dil vasitələrinin cəminin funksionallığı barədə bütöv mənzərəni təsnif edir, bu da funksional qrammatika və leksikologiya nəzəriyyəsinin inkişafına müəyyən töhfədir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları və ayrı-ayrı fəsiləri haqqında ADU-nun İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı-1 kafedrasının iclaslarında, universitetdə keçirilən elmi yekun respublika və beynəlxalq konfranslarında məruzələr şəklində müzakirə edilmiş və dərc olunan elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Tədqiqat işinin əsas nəticələri və irəli sürülən təkliflər Azərbaycanda keçirilən respublika və xaricdə beynəlxalq konfranslarda məruzələr şəklində təqdim edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmununa dair əldə etdiyimiz nəticələr Azərbaycanda 5 məqalə və 4 tezis (1 respublika və 3 beynəlxalq), xaricdə 2 məqalə (ABŞ, Missuri şəhəri və Ukrayna) və 1 tezis (Ukrayna), ümumilikdə 12 elmi əsərdə öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın nəticələri, müddəaları müvafiq kommunikativ lingvistikanın, müasir ingilis dilinin leksikologiyasının, o cümlədən frazeologiyasının nəzəri və (xüsusi leksikanın mənşəyini, formasını, məzmununu, fəaliyyətini və istifadəsini öyrənən) praktik seminarlarında, ümumi dilçiliyin xüsusi kurslarında, müasir germanistikada, tərcümə nəzəriyyəsində, ingilis dilinin tarixi fənnində, terminoqrafiya və terminşünaslıq (terminologiya) tipologiyasında, dil problemləri ilə bağlı seçmə fənlərin hazırlanmasında, tərtibində, azərbaycandilli auditoriyada ingilis dilinin tədrisində, tələbələrlə və dilçi aspirantlarla auditoriyadan kənar təlim prosesində istifadəsi gərəkli material rolunu oynayaraq tədqiqatın praktik əhəmiyyətini təşkil edir. Dissertasiya tədqiqatının materialları tərcüməşünaslıq üçün də müəyyən əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqat işində şərh olunan məsələlər azərbaycandilli auditoriya üçün germanistikanın inkişafında, müxtəlif dərslər vəsaitlərinin tərtibində, ingilis dilinin tarixi fənnində, həmçinin leksikologiya, frazeologiya və üslubiyyata aid dərsləklərində müəyyən fayda verə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı-1 kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 8 səhifə, 15 324 işarə, I fəsil 33 səhifə, 61 128 işarə, II fəsil 31 səhifə, 58 010 işarə, III fəsil 48 səhifə, 93 730 işarə, Nəticə hissəsi 5 səhifə, 8 508 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 236 700 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti əsaslandırılır, tədqiqat işinin aprobeziyası və quruluşu haqqında elmi məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın **“Qloballaşma prosesinin təsiri altında ingilis dilinin inkişafı”** adlı I fəslində ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsində, mədəniyyətin, incəsənətin müxtəlif sahələrində qazanılan irəliləyişlərində, xarici ölkələrin nümayəndələrinin ölkəmizə gediş-gəliş məsələlərində xarici dilin öyrənilməsinin vacibliyi barədə məlumat verilir. Dilimizin lüğət tərkibinin daha da zənginləşməsi baxımından dil əlaqələrinin rolu xüsusi vurğulanır. Qeyd olunur ki, məhz son dövrdə ingilis dilindən dilimizə keçən sözlər iqtisadiyyatımızın, mədəniyyətimizin bütün sahələrini əhatə edir və bu proses özünü dənizçilik sahəsində də büruzə verir.

Fəslin 1-ci yarımfəslı **“Qloballaşma prosesinin mahiyyəti, inkişaf tarixi, müsbət və mənfi təsiri”** adlanır. Bu yarımfəsildə “qloballaşma” sözünün etimologiyası barədə geniş məlumat verilir.

“Qloballaşma” termini “ümumi” mənasını verən fransızca “qlobal” sözündən və latınca “sfera, kürə” mənasını verən “globus” sözündən əmələ gəlib. Məlumdur ki, XX əsrin ikinci yarısından sonra elmi ədəbiyyatda, 1967-ci ildə ilk dəfə dünya miqyasında (səviyyəsində) baş verən fundamental prosesləri izah etmək üçün “qloballaşma” termini istifadə edilmişdir. Müasir məzmununda

“qloballaşma” termin kimi 1980-ci illərin ortalarından etibarən dünyanın intellektual elitası tərəfindən qəbul edilmişdir.

“Qloballaşma” sözünün geniş istifadəsi tanınmış alim T.Levittin adı ilə sıx bağlıdır¹. O, “Harvard Business Review” jurnalında çıxan “Bazarların Qloballaşması” adlı məqalənin müəllifidir. Burada o, transmilli korporasiyalar vasitəsilə istehsal olunan müxtəlif malların unifikasiyası və birləşməsi fenomenini izah etmək üçün bu termindən istifadə etmişdir.

“Qloballaşma” anlayışının geniş yayılmasında amerikalı sosioloq R.Robertson da xüsusi rol oynamışdır².

Qloballaşmanın ilk mükəmməl nəzəri modelləri 1980-1990-cı illərdə bizim nəzərimizi cəlb etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərdə qloballaşma problemi Azərbaycanda olduğu kimi, bir çox ölkələrdə də elm xadimləri tərəfindən öyrənilir.

Azərbaycanda R.Mehdiyev, K.Abdulla, N.Cəfərov, A.Şükürov, R.Mustafayev, S.Xəlilov, R.Aslanova, N.Vəliyeva qloballaşmanın müxtəlif aspektlərini araşdırırlar.

R.Mehdiyev “Azərbaycan: Qloballaşma Dövrünün Tələbləri” monoqrafiyasının müəllifidir³. Bu kitabda ölkəmizin daxilində və xaricində baş verən proseslərin mahiyyəti, ümumiyyətlə, qloballaşmanın elmi-nəzəri öyrənilməsi təsvir edilmişdir.

N.Vəliyeva “Qloballaşma prosesində mədəniyyətlərarası ünsiyyətin bəzi aspektləri və xüsusiyyətləri” kitabında çağdaş dünyada qloballaşma prosesində dil, təfəkkür, mədəniyyət və mədəniyyətlərarası əlaqə arasındakı əlaqələrin inkişafını izah edir, müasir təhsil problemlərini təhlil edir, xüsusən xarici dilləri öyrənmə prosesində, multikultural ünsiyyətin fərqli cəhətlərini, XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərinə aid transmilli prosesləri təsnif edir⁴.

¹ Levitt, T. The Globalization of Markets. /In Harvard Business Review/ T.Levitt.. – USA, – May-June, – 1983. – 49 p.

² Robertson, R. Globalization. Social Theory and Global Culture. / R.Robertson. – London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, –1992. – 211 p.

³ Mehdiyev, R.Ə. Azərbaycan: Qloballaşma Dövrünün Tələbləri: keçmişin dərsləri, bu günün reallıqları və gələcəyin perspektivləri. Azərbaycan - Siyasət və Hökumət. / R.Mehdiyev. – Bakı: “XXI – Yeni Nəşrlər Evi”, – 2005. – 464 s.

⁴ Valiyeva, N.Ch. Some Aspects and Peculiarities of Intercultural Communication in the Process of Globalization. International Business Service d.o.o., Cooper

Alim, eyni zamanda, mədəniyyətlərəarası dialoq şəraitində düzgün ünsiyyət problemini təsvir edir, ingilis dilinin tarixinin və leksikologiyasının müxtəlif aspektlərini nəzərdən keçirir, ingilis dilinin əsas lüğət fondunun zənginləşməsinin müxtəlif yollarını, müasir ingilis dilinin leksik-semantik variativliyini (dəyişikliyi) tədqiq edir, tərcümənin leksik-qrammatik, frazeoloji, üslubi, məntiqi problemlərini mədəniyyətlərəarası ünsiyyətin əsas vasitəsi kimi izah edərək açır. Söz birləşmələrinin frazeologizasiya prosesi, onların əsas amillərin və mənbələrinin təhlili, şifahi olmayan ünsiyyətin (bədən dili) spesifik özünəməxsus xüsusiyyətləri və izomorf-allomorf cəhətləri və digər dil problemləri yuxarıda göstərilən monoqrafiyada öz əksini tapır.

Tanınmış rus filosofu A.N.Çumakov “Qloballaşma. İntegral dünyanın təsvirləri” adlı kitabın müəllifidir⁵. Bu elmi əsərin böyük elmi-nəzəri və fəlsəfi dəyəri var. Müəllif qeyd edir ki, qloballaşma prosesinin mahiyyətini düzgün başa düşmək üçün “sivilizasiya” və “mədəniyyət” anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. Beləliklə, “sivilizasiya”, əslində, planetar miqyaslıdır, təbiətinə gəldikdə, bütün bəşəriyyətin inkişafını ifadə edir. “Mədəniyyət”, xüsusən mənəvi (daxili) mədəniyyət müxtəlif xalqlar üçün tamamilə fərqlidir. Lakin, bədbəxtlikdən, bir çox tədqiqatçılar qloballaşma prosesini öz milli mədəniyyətlərini əhatə edən kimi təsvir etməyə çalışır.

S.P.Hantinqton sivilizasiyanı dil və dinlə əlaqələndirərək, əslində mədəniyyət və sivilizasiya arasındakı fərqə məhəl qoymur⁶. P.L.Berqer isə, digər Amerikalı ideoloqu, analoji olaraq, eyni hesab edir. Təsadüfi deyil ki, o, onların hər ikisinin yazdığı “Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World” – “Bir çox qloballaşmalar: müasir dünyada mədəni müxtəliflik” kitabının redaktorudur. Bu monoqrafiya həmin fikir əsasında yazılmışdır⁷.

Green Advertising d.o.o. / N.Ch.Valiyeva. – Belgrade: Publishing House: Jovsic Printing Centar d.o.o., – 2013. – 242 p.

⁵ Chumakov, A.N. Globalization. The Outlines of the Integral World. / A.N.Chumakov. – M.: TK Velbi, Prospect Publishing House, – 2005. – 188 p.

⁶ Huntington, S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. / S.P.Huntington. – New York: Touchstone, First Touch Edition, – 2003. – 367 p.

⁷ Berger, P.L. Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World. / P.L.Berger, S.Huntington. – Oxford: OUP, – 2002. –320 p.

Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, bu məsələ çox müzakirə olunur, amma zəif şəkildə başa düşülür, qloballaşma dünyanın bütün problemlərinin cavabı kimi qiymətləndirilir və dünya çirklənməsindən yoxsulluğa qədər hər şeydə günahlandırılır.

LSE-nin siyasi elmlər professoru D.Held Soutempton Universitetinin beynəlxalq münasibətlər üzrə professoru, E. MakQryu ilə birlikdə “Qloballaşma” haqqında yazmışdır⁸. Onlar qeyd edirlər ki, “qloballaşma” qlobal münasibətlər və bölgələrarası vəziyyət və fəaliyyətində, qarşılıqlı əlaqələr və sosial şəbəkələrində ifadə olunan ictimai münasibətlərin və əməliyyatların məkan quruluşunda bir dəyişikliyi özündə cəmləşdirən bir proses (və ya proseslər məcmusu) olaraq təsəvvür edilə bilər.

P.Berqer və S.Hantinqton “Bir çox Qloballaşmalar” əsərində belə böyük qüvvənin gücünü və gözlənilməz nəticələrini göstərərək, daha incə və zəngin kölgəli bir portret çəkərək, dünyanın bir çox alimlərini bir araya gətirir⁹. Burada bir tərəfdən Amerika imperializmi, və, digər tərəfdən iqtisadi yardım kimi qloballaşma stereotipləri bu aparıcı alimlərin ətraflı araşdırmasının obyektidir.

Qloballaşma artıq dünya miqyasında ictimai münasibətləri¹⁰ və bütövlükdə dünyanın şüurunu gücləndirən¹¹ dəbdə olan və tez-tez səslənən bir sözdür¹². Qloballaşma və ingilis dilinin bir-birinə təsir göstərən amillər kimi işlədiyi deyilir¹³.

⁸ Held, D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. / D.Held, A.McGrew. / –UK, Cambridge: Publisher Polity, – 2007. – 288 p.

⁹ Berger, P.L. *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World*. / P.L.Berger, S.Huntington. – Oxford: OUP, – 2002. –320 p.

¹⁰ Giddens, A. *The Consequences of Modernity*. / A.Giddens. – Stanford, CA: Stanford University Press, – 1990. – 186 p.

¹¹ Steger, M.B. *Globalization. A Very Short Introduction*. / M.B.Steger. – Oxford: OUP, – 2013. – 176 p.

¹² Robertson, R. *Globalization. Social Theory and Global Culture*. / R.Robertson. – London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, –1992. – 211 p.

¹³ Phillipson, R. *English for Globalisation or for the World's People?* *International Review of Education / Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft / Revue Internationale de l'Education*. Vol. 47, No. 3/4, Globalisation, Language and Education, – USA: Published by: Springer, – Jul., 2001. – p. 185-200, <https://www.jstor.org/stable/3445340>, Page Count: 16.

I fəslin *“Azərbaycanda Xəzər gəmiçiliyinin: gəmiqayırma və gəmi təmiri bazasının yaradılmasının tarixi inkişafı, bu günü və gələcəyi”* adlı 2-ci yarım-fəslində Xəzərdə gəmiçiliyin qədim zamanlardan mövcud olduğu haqqında məlumat verilir. Qeyd edilir ki, bunu sübut edən kifayət qədər artefakt və sənədlər var. Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğunda qədim insanlardan yadigar qalmış 6000-dən çox petroqlif var ki, ən qədim qaya təsvirlərini arxeoloqlar Mezolit dövrünə (e.ə. XIII-VI minilliklər) aid edirlər. Həmin dövrə aid edilən çoxsaylı heyətə malik qayıqların təsvirləri dünyaca məşhur norveçli səyyah, görkəmli alim-antropoloq və yazıçı Tur Heyerdalın da böyük marağına səbəb olur.

Tarixin atası hesab edilən Herodot Xəzər dənizinin ölçülərini “avarlı gəmi ilə üzmə günləri”ndə göstərmiş ki, bu da artıq e.ə. V əsrdə burada dəniz üzgüçülüynün kifayət qədər inkişaf etməsindən xəbər verir.

Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı da xüsusi diqqət tələb edir. Xəzərdə gəmiçilik hələ qədim zamanlardan mövcud olsa da, sürətli inkişafı məhz XIX əsrin sonuna – neftin sənaye üsulu ilə hasilatının artdığı dövrə təsadüf edir.

1847-ci il Azərbaycan neft sənayesinin inkişafının başlanğıcı hesab edilir. Həmin il Bibiheybətdə və daha sonra Balaxanı yataqlarında sənaye üsulu ilə neft alınmış. Quyuların sayı və dərinliyi qazma texnikasının və texnologiyasının təkmilləşməsi ilə artmış, yeni neft yataqları aşkar edilmiş. Neft hasilatı artdıqca neftin emalı inkişaf edib, neft sənayesi infrastrukturunu formalaşmış. Neftin hasilatı, emalı, satışı və daşınması ilə məşğul olan irili-xırdalı şirkətlər yaranmış.

Zaman keçdikcə Bakıda neft sənayesinin inkişafı Xəzərdə daşımalarına tələbatı artırır. O dövrdə 1858-ci ilin may ayının 21-də 3.000.000 (milyon) rubl kapitalla təsis edilmiş “Qafqaz və Merkuri” Səhmdar Cəmiyyəti xətti gəmiçilik şirkəti olaraq Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin sələfi sayılır. Bu gəmiçilik Xəzər hövzəsində və Volqa çayında yük və sərnişin daşımalarını həyata keçirən ən böyük və effektiv şirkət olmuş. Milliləşdirilən zaman donanmasında 44 (qırxdörd) çay və 18 (on səkkiz) dəniz gəmisi olmuş. Beləliklə, Azərbaycanda Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin 2018-ci ildə 160 illiyi tamam olmuş.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, gəmi təmiri bazasının yaradılmasının da öz tarixi var. Dənizdə yükdaşımlar artdıqca, donanmanın genişlənməsi, gəmi təmiri bazasının yaradılması günün tələbinə çevrilir. “Qafqaz və Merkuri” gəmiçilik şirkəti 1866-cı ildə Bakı mexaniki zavodun təməlini qoyur. 1876-cı ildə “Bakı ellinqi” gəmi təmiri zavodu, 1885-ci ildə Cəmiyyətin mexaniki emalatxanaları inşa edilir, 1887-ci ildə “Bakı doku” şirkəti təsis olunur. Bundan əlavə, şəhərdə sahibkarlara məxsus müxtəlif gəmi tərsanələri, emalatxanalar da fəaliyyət göstərir. Belə sahibkarlardan biri – Əli Abbas Dadaşova məxsus kiçik və quru dokların, dülgərlik emalatxanasının şəkilləri qorunub saxlanılmışdır.

XX əsrin əvvəlində Bakıda 9 (doqquz) zavod və mexaniki emalatxana fəaliyyət göstərir. Bu emalatxanalar “Qafqaz və Merkuri” cəmiyyətinə, habelə “Nobel qardaşları” şirkətinə məxsus iki ellinqlə birlikdə 95 gəmi təmir etmiş, 12 yeni gəmi istismara vermişdir. Göstəricilər 1884-1914-cü illərə aiddir.

İlk neftdaşıyan barjı Artemyev qardaşları istismar ediblər. 1854-cü ildən Xəzərdə Buxara pambığı, duz və meşə kimi yükləri daşıyan Artemyevlər 1866-cı ildən başlayaraq Bakıdan neft alıb aparırlar. Neftin çəlləklərdə daşınması mürəkkəb və iqtisadi cəhətdən sərfəli olmadığından 1873-cü ildə “Aleksandr” adlı şxunada yenidənqurma işləri görüblər. Trümdə iri lar (qalın taxtalardan düzəldilmiş yeşik) quraşdırıb və neft əl nasosu ilə vurulub. Naviqasiya ili başa çatanda “Aleksandr” barjının 8 reys, neft çəlləklərini daşıyan şxunaların 6 reys etməsi məlum olub. Bundan sonra qardaşlar barjlarının sayını artırırıblar.

Dünyada ilk tanker haqqında məlumatı əldə edəndə belə aşkar oldu ki, ilk neftdaşıyan dəmir gəmi “Zoroastr” (“Zərdüş”) Lüdviq Nobelin sifarişi ilə 1877-ci ildə İsveçin “Motala” gəmiqayırma zavodunda hazırlanıb. 1878-ci ilin may ayında Bakı limanında qeydə alınmaqla, Xəzərdə istismara verilib. Yükgötürmə qabiliyyəti 15000 pud (250 tona yaxın) olub.

Gəmiçiliyin tarixi salnaməsinə fədakar əməkləri ilə donanmalarının, sahil müəssisə və təşkilatlarının inkişafına əvəzsiz töhfələr vermiş neçə-neçə şəxsiyyətin adı yazılmışdır.

Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi sahəsində quruculuq illəri XX əsrə təsadüf edir. 1920-ci ilin iyun ayının 6-da Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanov Xəzərdə ticarət donanmasının milliləşdirilməsi haqqında dekret imzalayıb. Donanmanın tərkibinə müxtəlif tonnajlı 390 gəmi daxil olub. 1923-cü ildən etibarən donanmanın bərpası, limanların və gəmi təmiri emalatxanalarının işinin təşkili üçün məqsədyönlü tədbirlər görülüb.

1930-1934-cü illərdə isə Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin tanker donanmasının yeniləşdirilməsi üçün ciddi addımlar atılıb.

Onu da xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, Xəzər dəniz nəqliyyatı Böyük Vətən müharibəsi ərəfəsində artıq mövcud idi.

I fəslin **“Müasir dünyada qloballaşma prosesinin Xəzər gəmiçiliyinə təsiri və ingilis dilinin bu sahədə əhəmiyyəti”** adlı 3-cü yarımfəslində qloballaşan dünyada millətlərarası dialoq şəraitində müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı leksikonun leksik-semantik və tərcümə xüsusiyyətlərinin təhlilinin vacib olması qeyd olunur. Bu yarımfəsilə ümumdünya qəbul olunmuş konvensiyaların mətnləri təhlil olunur və onların məzmunları izah edilir. Konvensiya SOLAS & MARPOL tərcümələri aşağıdakılardır¹⁴:

1. The SOLAS Convention in its successive forms is generally regarded as the most important of all international treaties concerning the safety of merchant ships. The first version was adopted in 1914, in response to the *Titanic disaster*, the second in 1929, the third in 1948, and the fourth in 1960.

Tərcümə: SOLAS Konvensiyası özünün ardıcıl tərtibi ilə ticarət gəmilərinin təhlükəsizliyinə aid olan beynəlxalq sazişlərin ən əhəmiyyətlisi hesab edilir. 1-ci versiya 1914-cü ildə *Titanik gəmisinin fəlakətinə* cavab olaraq, 2-ci versiya 1929-cu ildə, 3-cü 1948 və 4-cü 1960-cı ildə qəbul edilmişdir.

Qeyd edək ki, konvensiyalarla bağlı müəyyən düzəlişlər mövcuddur:

1. The 2010 amendments ~ The Manila amendments to the STCW Convention and Code were adopted on 25 June 2010, making

¹⁴ Конвенция о международных правилах предупреждения столкновений судов в море. Навигации и океанографии. / – М., – 1973. – 83 с.

a major revision of the STCW Convention and Code. The 2010 amendments are set to enter into force on 1 January 2012 under the *tacit acceptance* procedure and are aimed at bringing the Convention and Code up to date with developments since they were initially adopted and to enable them to address issues that are anticipated to emerge in the foreseeable future.

Tərcümə: 2010 düzəlişləri ~ STCW Konvensiyası üçün Manila düzəlişləri 25 iyun 2010-cu ildə qəbul olunub, hansı ki, STCW Konvensiyasına yenidən baxış etdi. 2010 düzəlişləri 1 yanvar 2012-ci ildə *səssiz qəbuletmə* əməliyyatı ilə qüvvəyə mindi ki, konvensiya və kodeksi düzəlişlərə uyğun olaraq dəyişdirsin, hansı ki gələcəkdə baş verə biləcək problemləri həll etməyə imkan yaradır.

Təhlil olunan ümumdünya qəbul olunmuş konvensiyalarda dəniz və dənizçiliklə bağlı leksikonunda müəyyən sözlər, sadə və mürəkkəb söz birləşmələri həqiqi mənada işlənilmir. Onların mənaları bəzi hallarda məcazi mənada və ya kontekstdən asılı olur. Belə halda mətndə istifadə edilən dəniz və dənizçiliklə bağlı leksikonun düzgün başa düşülməsi, yerində işlənməsi və spesifik xüsusiyyətlərinin təhlili çox vacib məsələlərdən biridir.

Tədqiqatın II fəslı **“Millətlərarası dialoq şəraitində dəniz və dənizçiliklə bağlı leksika”** probleminin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Fəslin 1-ci yarımfəslı **“Müasir dünyada millətlərarası dialoqun aktuallığı və əhəmiyyəti”** adlanır.

Yer kürəsinin ən qədim xalqlarından biri olan azərbaycanlılar çox qədim mədəniyyətə malikdir. Azərbaycan mədəniyyət və incəsənətindən olan nümunələr ABŞ, Britaniya, Fransa, İran, İtaliya, Misir, Türkiyə və dünyanın bir çox ölkələrindən muzeylərdə qorunub saxlanır. Mədəniyyət incilərinin belə rəngarəng olmasına isə təbii ki, Azərbaycan xalqına yüksək zövqə malik olması, yaşayış tərzı və inkişaf tarixi təsir göstərmişdir.

“Mədəniyyət nədir?” sualına indiyə kimi müxtəlif şəkildə izahlar verilmişdir. Bu sahədə ilk addımlar A.Bastian, E.Teylor, F.Boas və s. bir neçə antropoloq tərəfindən hələ XIX əsrdə atılmışdır. Məsələn, E.Teylor 1897-ci ildə “mədəniyyət” anlayışını birbaşa insan fəaliyyəti ilə əlaqələndirərək belə bir tərif verirdi: *“Mədəniyyət və ya sivilizasiya, geniş etnoqrafik mənada götürüldükdə, bilik, inam, incəsənət,*

mənəviyyat, qanun, adət-ənənə və cəmiyyətin bir üzvü kimi insanın əldə etdiyi hər hansı digər bacarıq və vərdişlərindən ibarət bir tamlıqdır”¹⁵.

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğət”i də “mədəniyyət” sözünün üç mənada şərh edir: 1) insan cəmiyyətinin istehsal sahəsində ictimai və mənəvi həyatda əldə etdiyi nailiyyətlərin məcmusu; 2) hər hansı bir xalqın və ya sinfin müəyyən dövrdə əldə etdiyi belə nailiyyətlərin səviyyəsi; təsərrüfat və ya zehni fəaliyyətin hər hansı birisinin inkişaf səviyyəsi; 3) savadlılıq, elmlilik, biliklilik; cəmiyyətdə özünü apara bilmə, tərbiyəlilik; mədəni adamın tələblərinə uyğun olan həyat şəraitinin məcmusu¹⁶.

Dilçilik sahəsində mədəniyyət və dil arasında əlaqələr əsasən XX əsrdən başlayaraq tədqiq edilməyə başlanılıb.

Mədəniyyət haqqında dilçilərin qəbul etdiyi əsas fikir onun tam şəkildə dildə əks olunmasıdır. Bəzi tədqiqatçılar dili mədəniyyətin güzgüsü adlandırırlar. *“Dünyanın mədəniyyət xəritəsi özünəməxsus olub, müxtəlif xalqlarda fərqlənir. Buna bir neçə amil təsir edir: coğrafiya, iqlim, tarix, sosial vəziyyət, adət-ənənələr, həyat tərzı və s. Dil bütün bunları özündə əks etdirir*”¹⁷.

S.Ter-Minasova dil və mədəniyyət arasında əlaqələrdən bəhs edərək yazır ki, dil təkcə insanın mədəniyyətini əks etdirmir, dilin əsas funksiyası mədəniyyəti qoruyub saxlayaraq nəsillərdən nəsillərə ötürməkdir. Bu fikri XIX əsr alman dilçisi V. fon Humboldt da qeyd edirdi: *“Nəsillər bir-birini əvəz edir, amma dil qalır, hər nəsıl dili ondan əvvəlkilərin qoyduğu formada gəlib görür, amma dil həmin nəsıldən daha güclü və qüdrətli olur. Nəsillərdən heç biri dilin tam dərinliyinə varmır və onu gələcək nəsillərə ötürür. Dilin xarakteri, özünəməxsusluğu isə yalnız bir neçə nəsıl dəyişdikdən sonra bilinir, amma dil bütün bu nəsilləri bir-birinə bağlayır, onlar da öz*

¹⁵ <http://www.elibrary.ru/rubrics.asp>

¹⁶ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [4 cildə] / – Bakı: Şərq-Qərb, – I c. – 2006. – 741 s.; – II c. – 790 s.; – III c., – 670 s.; – IV c. – 708 s.

¹⁷ Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. / С.Г.Тер-Минасова. – М.: Слово, – 2000. – с.37

növbəsində özlərini məhz dildə büruzə verirlər... çünki dil millətin özünü əks etdirir və onu təmsil edir”¹⁸.

Hər bir dil özündə dünya tarixinin bir hissəsini yaşadır, əvvəlki dövrləri araşdırmaqda əvəzolunmaz rol oynayır və ən əsası, ondan istifadə edən xalqların, tayfaların tarixini, mədəniyyətini, inkişafını özündə əks etdirir. Məhz buna görə, dil – mədəniyyətin güzgüsüdür.

“Yer üzündə dünya xalqları bir-birilə çoxcəhətli əlaqələrə malik olduğuna görə onların dilləri də qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir göstərir və bir-birini zənginləşdirir. Dilin lüğət tərkibinin inkişafı prosesi xalqın tarixi inkişafı ilə vəhdət təşkil edir”¹⁹.

Dilçilərin əksəriyyəti dünyada kontaktlaşmayan dilin olmadığı fikrindədir. B.de Kurtene öz məqaləsində bu məsələyə toxunaraq qeyd edirdi ki, *“Dillərin bir-birilə qaynayıb qarışması məsələsinə baxsaq, razılaşmalı olacağıq ki, saf və digər dillərə qarışmayan dil yoxdur və ola da bilməz”²⁰*. Dillərin bu şəkildə kontaktlaşmasının əsas səbəbi kimi mədəniyyətlərarası əlaqəni və digər mədəniyyətli insanlarla ünsiyyətə olan tələbatı göstərmək olar.

II fəslin növbəti yarımfəslisi ***“Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin etimoloji xüsusiyyətləri”*** adlanır. Müasir dünya qloballaşmaya doğru inkişaf edir. Bu baxımdan mədəniyyətlərarası ünsiyyətin rolu və yeri ilə bağlı məsələlər həm bəşəriyyət, həm də fərd üçün həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Xalqlar arasındakı mədəniyyətlərarası ünsiyyət insan cəmiyyətinin inkişafının ayrılmaz bir atributudur. Heç bir ölkə, hətta siyasi və iqtisadi cəhətdən ən güclü hesab olunan ölkə, dünyanın mədəni irsinə, digər ölkələrin və xalqların mənəvi irsinə müraciət etmədən bəşəriyyətin mədəni və estetik istək və ehtiyaclarını ödəyə bilməz²¹.

¹⁸ Гумбольдт, В. О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие. Избранные труды по языкознанию. / В.Гумбольдт. – М.: Прогресс, – 1984. – с.324

¹⁹ Qurbanov, A.M. Ümumi dilçilik: [2 cilddə]. / A.M.Qurbanov. – Bakı: Maarif, – I c. – 1989. – 568 s.

²⁰ Бодуэн де Куртенэ, И.А. О смешанном характере всех языков, Избранные труды по общему языкознанию. / И.А.Бодуэн де Куртенэ. – Москва: Изд-во Академии наук СССР, – т.1. – 1963. – с.363

²¹ Valiyeva, N.Ch. An Introduction to the History of Global English. / N.Ch.Valiyeva. – Bakı: Science and Education, – 2020. – p.17

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçilik ilə bağlı frazeoloji vahidlərin sistemli formalaşması ilkin mərhələlərdən etibarən xüsusi rol oynayan alınma sözlərini özündə ehtiva edir. Dəniz və dənizçilik ilə bağlı frazeoloji vahidlər, müvafiq sahələrdə istifadə olunan digər frazeoloji vahidlər kimi, müəyyən bir bilik sahəsinin məntiqli dəqiq təriflərini ifadə etmək üçün istifadə olunan müəyyən bir dilin sözləri və ifadələridir.

Müasir ingilis dəniz terminologiyası araşdırmamızın materialıdır. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçilik ilə bağlı frazeoloji vahidlərin etimoloji təhlilini aparmaq üçün gəmiçilik ilə bağlı monolit vahidlər seçilmişdir²².

Dəniz və dənizçilik ilə bağlı frazeoloji vahidlərin ümumi sayı 1000 leksik vahiddir. Etimoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq frazeoloji vahidlərin növlərini tədqiq etmək üçün müxtəlif leksikoqrafik mənbələrə müraciət etdik²³.

İngilis dilinin əsas söz ehtiyatı mənbələrə və alınmaların tarixinə görə təsnif edilə bilər. Aşağıdakı dövrləri xüsusilə vurğulamaq lazımdır:

1) Keltlərin ingilis adalarında yaşayan zamanından alınma sözlər;

2) Miladdan əvvəl I əsrdə ingilis adalarına hələ gəlməmiş ingilislər və saksonlardan əvvəl, yəni latın mənşəli sözlərin mənimsənilməsinin ilk dövrü;

3) VI-VII əsrlərdə latın dilindən alınma sözlər, İngiltərədə xristianlığın tətbiqi zamanı, yəni latın mənşəli alınma sözlərin ikinci dövrü;

4) Vikinqlərin gəlişi və VIII-IX əsrlərdə skandinaviyalılar tərəfindən Britaniya adalarının işğalı zamanı skandinaviya mənşəli alınma sözlər;

5) XII-XV əsrlərdə Norman işğalı ilə şərtlənən qədim fransız dilindən götürülmüş alınma sözlər;

²² Collins Cobuild English Language Dictionary. www.collinsdictionary.com/dictionary/english

²³ Hawkins, J.M. The Oxford Guide to the English language. / J.M.Hawkins. – Oxford: Oxford University Press, – 1984. – 608 p.

6) XV-XVI əsrlərdə intibah dövrü ilə əlaqəli latın dilindən götürülmüş alınma sözlərin üçüncü dövrü;

7) Orta və sonrakı əsrlərdə fransız dilindən götürülmüş alınma sözlər;

8) Yunan, italyan, holland, ispan, alman, türk və digər dillərdən gələn, digər xalqlarla siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri şərtləndirən alınma sözlər;

9) Ərəb, fars və türk dillərindən keçən alınma sözlər.

II fəslin sonuncu yarımfəslı ***“Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərdə sinonimiya və antonimiya hadisələri”*** adlanır.

Gəmidən sahilə və əksinə, gəmidən gəmiyə və gəmilərin heyətinə gedən naviqasiya və təhlükəsizlik kommunikasiyaları qarışıqlıq və səhvlərdən qaçmaq üçün dəqiq, sadə və birmənalı olmalıdır. Bu, müxtəlif dillərdə danışan gəmi ekipajlarla beynəlxalq ticarət gəmilərinin sayının artması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki rabitə problemləri gəmi, gəmidə olanlar və ətraf mühit üçün təhlükələrə səbəb olan anlaşılmazlıqlara səbəb ola bilər²⁴.

F. de Sossürün nəzərinə görə, dilin quruluş təşkili onun vahidlərinin sintaqmatik və paradiqmatik əlaqələrinə əsaslanır²⁵. Bildiyiniz kimi, dilin leksik quruluşunun daim artırılması və frazeologiyanın dolayı mənşəli xarakteri ilə izah olunan lüğət və frazeologiyada sintaqmatika və paradiqmatikanın konfigurasiyasını müəyyənləşdirmək ən çətinidir. Sinonim münasibətlər, antonimiya ifadələrin leksik quruluşunun dəyişkənliyi, çox mənalı ifadələrin xüsusi mənalı və ümumi istinad ifadələri əlaqələrinin yaratdığı tematik silsilə ilə yanaşı frazeologiya sahəsində paradiqmatik əlaqələrin reallaşdırılması formalarından biridir.

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərdə sinonimiya hadisəsinin tədqiqi aktualdır çünki müəyyən bir mətn daxilində dil vasitələrinin seçilməsində koqnitiv, sosial və

²⁴ Strelkov, V.P. IMO Standard Marine Communication Phrases. / V.P.Strelkov. – Russian Federation: Morflot, – 2000. – p.2

²⁵ Соссюр, Ф. Труды по языкознанию. / Ф.СоссюрПеревод с франц. языка; под ред. А.А. Холодовича. – М.: Прогресс, – 1977. – с.155-156

lingvopraqmatik məxəzlərin birləşdirilməsinin zəruriliyi ilə əlaqədardır.

U.Vaynrayx idiomu “mənasını elementlərinin mənalarından əldə edilə bilməyən mürəkkəb bir ifadə” olaraq təyin edir. Müəllif idiom anlayışını və xüsusiyyətlərini araşdırmaq və müvafiq bilikləri əlaqələndirmək üçün ingilis dilindən, ingilis dilinin Avstraliya variantından, alman dilindən və Kvebek fransız ləhcələrindən, mövcud bədii ədəbiyyatdan idiom nümunələrini toplayır və nəticədə ingilis dilinin ikinci dil olaraq tədris edilməsini təklif edir²⁶.

Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin sinonimiyasından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, obyekt münasibətləri məna sistemində xüsusi rol oynayır. Bu əlaqə əşya ilə hər hərəkət arasındakı əlaqəni ifadə edir.

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin sinonimiyasını isə aşağıdakı nümunələrdə göstərmək olar:

“it is as your ships sank, someone is upset, fed-up, cut up, off-tuned, shook-up, out-of-tune, heavisome, off-key” – “gəmiləriniz batıb dənizdə?” – “çox pis əhval-ruhiyyədə, kefsiz olmaq” mənasında.

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin antonimiya hadisəsi də böyük maraq doğurur. Antonimiya fenomeninin mahiyyəti nominativ vahidlərin semantik əksinə əsaslanaraq, əksinin dildə ifadəsidir. Antonimiyanın əsası əksin məntiqi bir modelidir (ümumi bir konsepsiya keyfiyyətin və ya mülkiyyətin təzahürünü müəyyən edir, növ anlayışları bu keyfiyyətin təzahürünün hüdudlarını göstərir), lakin antonimik münasibətlər dil vahidlərinin semantikasının xarakteri və xüsusiyyətlərini nəzərə almadan səciyyələndirilə bilməz²⁷.

Dil vahidinin semantik quruluşu, mənanın ən kiçik komponentlərinin - semanın - ciddi şəkildə sifariş edildiyi iyerarxik bir sistemi təqdim edir. Quruluşun semantik homogenliyi halında

²⁶ Weinreich, U. Problems in the Analysis of Idioms. Substance and Structure of Language. / U.Weinreich. – Berkeley and Los Angeles, –USA: University of California Press, – 1969. –p.23-81.

²⁷ Поддячая, И.А. Семантическая организация фразеологизмов-антонимов качественно-обстоятельственого класса русского и английского языков.// – Челябинск: ЧГПУ, Вестник ЧГПУ, – 2009. № 4, – с. 247.

vahidlər antonimik sayılır və onlar paradigmatik mənada diferensial xüsusiyyəti ilə fərqlənməlidir. Əks mənaların mövcudluğunda orta q semantik tərkib hissəsinə malik frazeoloji vahidlərə frazeoloji antonimlər deyilir²⁸.

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin antonimliyi, linqvistik vahidlərin homogen semantik quruluşu içərisində əks komponentlərin olması ilə təmin edilir, buna görə bir cüt antonimdə bir kontrast yaranır. Semantik homogenlik müqayisə üçün əsas verir.

Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin antonimlərinə nəzər salaq. Misal üçün:

“ayaq yeri qoymamaq – to burn one’s boats – сжечь все свои корабли / сжечь мосты (отрезать себе путь к отступлению)” və “ayaq yeri qoymaq – to leave a step for retreat – не сжигать все свои корабли / не сжечь мосты (не отрезать себе путь к отступлению)” və s.

III fəsil “**Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin tədqiqi**” adlanır. Bu fəslin 1-ci yarımfəslində “*Dəniz və dənizçiliklə bağlı terminlərin və frazeoloji vahidlərin yaranmasına təsir edən sosial faktorlar, onların leksik və semantik xüsusiyyətləri*”ndən bəhs edir.

Frazeoloji vahidin komponentlərinin arasında mövcud əlaqələrin və münasibətlərin mürəkkəbliyinə malik olan frazeoloji sistem uzun illərdir ki dilçilərin marağını cəlb edir. Tədqiqatçıların diqqəti dilin məzmunu tərəfini və onun sistematik əlaqələrini öyrənməyə, semantik hadisələrin tam sistematik təsvirinə yönəldilmişdir. Dil gerçəkliyinin ayrı-ayrı elementlərinin öyrənilməsinə mara q, sistem müəyyənləşdirən xüsusiyyətlərə əsaslanan vahidlər qrupuna bölündüyü zaman dilin leksik və frazeoloji semantik sisteminin təzahürlərindən biri olan semantik sahələr nəzəriyyəsinin yaranması və inkişafı ilə əlaqədardır.

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçilik ilə bağlı ifadələrin böyük bir qismi sabit söz birləşmələrindən ibarətdir və onların

²⁸ Кунин, А.В. Фразеология современного английского языка. 2-е изд., перераб. и доп. / А.В.Кунин. – М.: Высшая школа, – 1996. – с.134

spesifik və tərcümə xüsusiyyətlərinin təhlili aktualıq kəsb edərək böyük maraq doğurur. Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlər ingilis dilinin əsas lüğət fondunun zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Onların leksik-semantik xüsusiyyətlərinin tədqiqi zəmin yaradır ki, onların əsas özəl cəhəti – emosionallıq, ifadəlilik (ekspressivlik), intensivlik, təsirlik, obrazlılıq və ibarəlilikdir.

Praktik materialın araşdırılması göstərdi ki, dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin problemi universal xarakter daşıyır və ümumiyyətlə, bir çox dillərə xasdır (Azərbaycan, rus, alman və s.). Universal xarakter o fakta əsaslanır ki, dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlər müasir ingilis dilinin frazeologiyasının xüsusi bir layını təşkil edir. Universallıq ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin kontekstdə realizasiya olunma qabiliyyəti ilə təqdim olunur.

III fəslin 2-ci yarımfəslə **“İngilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin quruluş modelləri”** adlanır.

Müasir ingilis dilinin dəniz və dənizçiliklə bağlı sözlərin struktur paradiqması sadə, düzəltmə, mürəkkəb və tərkibi olur. Məsələn:

Sadə (simple): *ship, advice, aviso* və s.

Düzəltmə (derivative): *banker, bilander, capture, catcher, crayer, decker, demothball* və s.

Mürəkkəb (compound): *affreight, afterdeck, bedpan, billyboy, coalman, coffin, collier, ferryboat* və s.

Tərkibi (composite): *advice-boat, blockade-runner, boat-deck, canal-boat, coasting vessel* və s.

Dəniz və dənizçiliklə bağlı sözlərin strukturu göründüyü kimi, müasir ingilis dilində sadə və düzəltmə nisbətən az, daha çox sayda mürəkkəb və tərkibi (defislə yazılan) olur.

Müasir ingilis dilində mövcud olan dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji birləşmələrinin struktur xüsusiyyətlərini tədqiqi zamanı onları müxtəlif qruplara böldük: a) *dəniz və dənizçiliklə bağlı ismi frazeoloji birləşmələr*; b) *dəniz və dənizçiliklə bağlı sifətli frazeoloji birləşmələr*; c) *dəniz və dənizçiliklə bağlı feili frazeoloji birləşmələr*; d) *dəniz və dənizçiliklə bağlı zərflə frazeoloji birləşmələr*.

III fəslin sonuncu yarım fəslə *“İngilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin Azərbaycan dilinə tərcümə variantları”* adlanır.

Tərcümə həmişə incəsənət, dünya ədəbiyyatı və mədəniyyət əsərlərinin yayılmasında əsas vasitə kimi qəbul edilmişdir. Tərcümə, bütün bəşəriyyətin ortaq bir xəzinəsi olan dünya ədəbiyyatının, dilindən, dinindən, mədəni mənsubiyyətindən və irqindən asılı olmayaraq, dünya xəzinəsindən faydalanmağı təmin edən yeganə vasitədir. Ədəbi yaradıcılığın bədii tərcüməsi, habelə insanların görünüşünə və yaşamasına münasibətini əks etdirən xalqın mədəniyyəti və ənənələrini təsnif edən hədəf dilin müəllifi və onun mədəniyyəti tərcüməçinin münasibətini özündə ehtiva edir. Buradakı söz estetik baxımdan xoşdur. Buna görə bədii tərcümənin vəzifələrinə bədii yaradıcılığın xüsusi qanunları daxildir²⁹.

Ədəbi əsərin təqdimatında tərcüməçinin tərcümə strategiyası hədəf dilin dil imkanlarından daha çox ekstralinqvistik amillərlə müəyyənləşdirilir. Ekstralinqvistik amilləri təhlil edərkən, bədii əsərin müəllifinin şəxsi marağını və bəyənməsini, müəllifin insanları və mədəniyyəti tanımaq istəyini, ideoloji amilləri və s. nəzərə almalıyıq. Bədii ədəbiyyat nümunələrinin tərcüməsində müəllif üslubuna xas olan bədii və məcazi özəlliklər kimi xüsusiyyətlərin qorunub saxlanması ilə yanaşı əyani vasitələrin dəyişdirilməsi, məsələn: təkrarlar, elliptik cümlələr, dialoqlardakı natamam cümlələr, izahatlar, şərhlər, mətn mənaları, simvolizm və s. hədəf dildə müvafiq ekvivalentlər ilə təmin edilməlidir.

Müasir ingilis dilində mövcud olan dəniz və dənizçiliklə bağlı leksikonun Azərbaycan dilinə tərcümə variantlarını təhlil edərkən belə qənaətə gəlirik ki, tərcümənin əhəmiyyətini və aktuallığını nəzərə alaraq, hazırkı tədqiqatı faydalı və nəzəri mənbəyə çevirmək üçün bu sahədə tədqiqatlara ehtiyac duyulur, çünki dil daima zənginləşir, yeni sözlər, anlayışlar, terminlər, frazeoloji vahidlər yaranır və beynəlxalq leksikanın tərcüməsi problemi hər zaman aktuallıq kəsb edir.

²⁹ Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik: [2 cildə] / A.M.Qurbanov. – Bakı: Maarif, – I c. – 1989. – s. 114

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin spesifik xüsusiyyətlərinə dair elmi ədəbiyyatı və dil materialının linqvistik təhlili bizə aşağıdakı yekun **nəticələrə** gəlməyə imkan verir:

1. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin aparılan araşdırmaları əsasında belə nəticəyə gəldik ki, zəngin semantik quruluşa malik olan bu vahidlər dilin frazeoloji fondunun inkişafında mühüm rol oynayır.

2. İngilis alimləri dilin leksik sistemini müəyyənləşdirmək üçün mexaniki qarşılaşmalardan istifadə edirlər. İngilis dilinə dair elmi-nəzəri ədəbiyyatın təhlili Britaniya ingiliscəsinin müxtəlif leksik variantlara malik olduğunu göstərir. Qloballaşan zamanda ingilis dilinin Amerika, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya və s. milli variantları da vardır ki, onları nəzəri ədəbiyyata əsasən ingilis dilinin milli variantları adlandırmaq olar. Bu da Amerika, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya kimi yerlərdə qədimdən bəri gəmiçilik sahəsi mövcud olduğu ilə bağlıdır.

3. Linqvistik ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyəti onların ekspressivliyi, emosionallığı, intensivliyi, obrazlılığı və ifadəliliyi olmasıdır. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin inkişafı tarixi baxımından əlverişli mühitin mövcudluğu, əlverişli coğrafi mövqeyi, gəmiçilik sahəsində İngiltərə əhalisinin çox sayda məşğulluğu ilə şərtlənir.

4. Müasir ingilis dilinin əsas lüğət tərkibi mənbələrə və alınmaların tarixinə görə təsnif edilə bilər. Aşağıdakı dövrləri xüsusilə vurğulamaq lazımdır: 1) keltlərin ingilis adalarında yaşayan zamanından alınma sözlər; 2) miladdan əvvəl I əsrdə ingilis adalarına hələ gəlməmiş ingilislər və saksonlardan əvvəl, yəni latın mənşəli sözlərin mənimsənilməsinin ilk dövrü; 3) VI-VII əsrlərdə latın dilindən alınma sözlər, İngiltərədə xristianlığın tətbiqi zamanı, yəni latın mənşəli alınma sözlərin ikinci dövrü; 4) vikinqlərin gəlişi və VIII-IX əsrlərdə skandinaviyalılar tərəfindən Britaniya adalarının işğalı zamanı Skandinaviya mənşəli alınma sözlər; 5) XII-XV əsrlərdə Norman işğalı ilə şərtlənən qədim fransız dilindən götürülmüş alınma sözlər; 6) XV-XVI əsrlərdə intibah dövrü ilə

əlaqəli latın dilindən götürülmüş alınma sözlərin üçüncü dövrü; 7) orta və sonrakı əsrlərdə fransız dilindən götürülmüş alınma sözlər; 8) yunan, italyan, holland, ispan, alman, türk və digər dillərdən gələn, digər xalqlarla siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri şərtləndirən alınma sözlər; 9) ərəb, fars və türk dillərindən keçən alınma sözlər. Beləliklə, frazeoloji vahidlərin frazeotematik naviqasiya sahəsinə aid olmaq hüququ ya frazeoloji mənbələr, ya da etimoloji məlumatlarla təsdiqlənir.

5. Alınmalarda öz təzahürünü tapan intralinqvistik amillər yeni frazeoloji vahidlərin yaranmasına mane olur, çünki frazeoloji birləşmənin və ya vahidin qeyri-frazeoloji ümumi ədəbi kontekstə daxil etmək üçün əsas şərt ana dilində danışan şəxsin nitqində məcazi olaraq düşünülmüş vahidlərdən istifadə etməsinə imkan verən bu frazeoloji sahə haqqında məlumatın olmasıdır.

6. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin tədqiqi zamanı bəlli oldu ki, adı çəkilən vahidlərin frazeoloji mənasının konnotativ komponenti ətraflı şəkildə təhlil olunmayıb. Dilçilərin çoxu konnotasiyanın dörd əsas komponentini xüsusi qeyd edir: qiymətləndirici, emotiv, ekspressiv, funksional-üslubi. Yuxarıda qeyd olunan vahidlərin ifadəliliyi və obrazlılığı, hər şeydən əvvəl, konnotativ komponentləri ilə şərtlənir. Qiymətləndirici komponenti daha çox ifadə etdikləri anlayışlardan asılıdır. Ölçü və dərəcə, vaxt və yer mənalı frazeoloji vahidlərin çoxu neytral qiymətləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin tədqiqatı zamanı aydın oldu ki, “dəniz”, “okean”, “çay”, “su”, “gəmi”, “dənizçilik”, “lövbər” və s. konseptlər canlı və spesifik daxili formaya malikdir. Müxtəlif sözlərin mənasının yenidən nəzərdən keçirilməsi linqvistik və ekstralinqvistik amillərin qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsidir. Mənanın metaforikləşməsi və metonimiyalaşması frazeologizasiya prosesinin əsas aspektləridir. Mənanın tam yenidən nəzərdən keçirilməsi daxili formaya malik olan emosional-ekspressiv dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranmasına təkan verir.

7. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin variantlığı mövcuddur: leksik, morfoloji, üslubi, qrafik, kvantitativ və kombinə edilmiş (birləşdirilmiş). Variantların müxtəlif

növləri tədqiqata cəlb olunmuş dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin 30 faizini təşkil edir. Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin quruluşunda rast gələn variantlıq hadisəsi daha çox feil və isim, nisbətən az sifət və əvəzlik komponentlərində baş verir.

8. Linqvistik təhlil zamanı belə nəticəyə gəldik ki, müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin sinonimiyası və antonimiyası mövcuddur və onlar universal hadisələrdir.

Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin sinonimiya və antonimiya hadisələrinin tədqiqi zamanı praqmatik-funksional əsasları olan sinonimlərin və antonimlərin nominativ və üslubi funksiyalarının xüsusiyyətlərinə və koqnitiv-praqmatik məxəzlərə görə analizi aparılıb. Eyni dərəcədə əhəmiyyət kəsb edən koqnitiv mexanizmin sinonimlərin və antonimlərin öyrənilməsinə daxil edilməsi sinonimi və antonimi bir dil hadisəsi kimi deyil, əqli-linqvistik kateqoriya kimi nəzərdən keçirilib.

Dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin antonimiya hadisəsinin formal göstəricilərinin təhlilini apararkən, onların frazeoloji mənaya görə daxili əksin işarələrin rolunu oynadığını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Adətən onlar frazeoloji vahidlərin semantik mərkəzi – vahid frazeoloji mənəni təyin edən bir komponent kimi çıxış edir.

9. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin quruluş modellərinin təhlili zamanı belə nəticəyə gəldik ki, onları iki qrupa ayırmaq olar: feili və qeyri-feili (ismi, sifətli, zərflə).

10. Mədəniyyətlərarası əlaqələrin yaranmasında tərcümələr mühüm rol oynayır. Əgər əvvəlki dövrlərdə fars və ərəb dillərindən tərcümələr şərq dilləri və mədəniyyəti ilə əlaqələrimizi sıxlaşdırmış və nəticədə dillərin zənginləşməsinə səbəb olmuşdusa, XIX əsrdən başlayaraq bölgədə rus dilinin aparıcı rol oynaması ilə əlaqədar rus dilindən edilən tərcümələr artmışdır. Müxtəlif sənədlər, həmçinin rus klassiklərinin əsərləri dilimizə tərcümə edilməklə həm dilin lüğət tərkibini zənginləşdirmiş, həm də müxtəlif üslubları inkişaf etdirərək cümlə quruluşlarında yeniliklərə səbəb olmuşdur. Lakin XX əsrdən başlayaraq dövr dəyişdi və indiki dünyada ingilis dili, bütün sferalarda və sahələrdə ümumişlək ünsiyyət vasitəsi kimi, millətlərarası

dialog şəraitində, o cümlədən Azərbaycan gəmiçiliyində də aparıcı rol oynayır. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin hamısı gəmiqayıma və gəmi təmirində işlənmir.

11. Qeyd edilən frazeoloji vahidlərin təbiətinin təhlili nəticəsində onların iki qrupunu xüsusi ayırmaq olar: 1) ədəbi dilə publisistik vasitələrlə daxil olan və 2) ümumişlək danışığ dilə dənizçilərin və səyahətə gedənlərin şifahi nitqindən daxil olanlar.

İstənilən kontekstdə dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin istifadəsinin iki növü mövcuddur: transformasiyaya uğramayan və transformasiyaya uğrayan. Bu növ frazeoloji vahidlər müəyyən dərəcədə uzual (dar çərçivədə) istifadədə işlənilir.

12. Tədqiqat zamanı dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin Azərbaycan və rus dillərində qarşılığı və yaxud tərcümə variantları verilib. Araşdırma nəticəsində əldə edilən bütün faktlar, qənaətlər koqnitiv dilçiliyin nəzəriyyəsi üçün qiymətlidir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində əksini tapmışdır:

1. Beynəlxalq əlaqələr sistemində müasir Azərbaycanın özünəməxsus yeri // Azərbaycan Dillər Universiteti, Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası. I Beynəlxalq Elmi Konfrans. Məruzələrin Tezisləri. – Bakı, – 9 aprel – 5 may, – 2018-ci il, – s.295-296
2. Qloballaşan dünyada Xəzər gəmiçiliyinə ingilis dilinin təsiri və istifadəsi // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və Ədəbiyyat. Beynəlxalq Elmi-Nəzəri jurnal, – 2018. № 3(107), – s.5-8
3. Azərbaycanda Xəzər gəmiçiliyin tarixi inkişafında dənizçilik terminlərinin xüsusiyyətləri // – Bakı: “Elm və Təhsil”, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, –2018. № 9, – s. 147-156
4. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri // Azərbaycan Universiteti Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr edilmiş Gənc Tədqiqatçıların II Respublika Elmi-Praktik konfransın materialları, “Humanitar elmlər” bölməsi. – Bakı, – 15 mart, – 2019-cu il, – s.417

5. İngilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin spesifik xüsusiyyətləri // Sumqayıt Dövlət Universiteti, Elmlərarası inteqrasiya: Linqvodidaktik, linqvokulturoloji və psixolinqvistik aspektlər, Beynəlxalq Elmi konfransın materialları. – Sumqayıt, – 19-20 dekabr, 2019-cu il, – s.87
6. Müasir ingilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin struktur modelləri // – Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər, – 2019. – iyul – avqust – sentyabr, № 3, – s.107-113
7. The translation peculiarities of the marine phraseological units from English into Azerbaijani // International Journal of Advanced Studies in Language and Communication St. Louis – Missouri, USA, – 2020. №1 (8713), – p.16-20
8. Phenomenon of Synonymy of the Phraseological Units Associated with the Sea and Navigation in Modern English // Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş “Su nəqliyyatının problemləri” mövzusunda XV Beynəlxalq elmi-texniki konfrans. – Bakı, – 2020-ci il, s. 172-176
9. Явление антонимии фразеологических единиц в современном английском языке, связанных с морем и судоходством. // – Киев, Ученые записки Таврического университета имени В.И.Вернадского, Серия филология. Социальные коммуникации, – 2020. Том 31 (70), № 2, – с. 51-55
10. Phenomenon of Synonymy of the Phraseological Units Associated With The Sea and Navigation in Modern English // – Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər, – 2020. № 1-2, – s. 89-94
11. İngilis dilində dəniz və dənizçiliklə bağlı frazeoloji vahidlərin etimoloji təhlili // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2020. №2, – s. 63-68
12. Соединение географических и исторических факторов в английских фразеологизмах на тему мореходства // Way Science 2nd International Scientific and Practical Internet Conference. – Dnipro, Ukraine, – 2021, – p. 364-366.

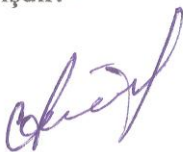
Dissertasiyanın müdafiəsi 21 dekabr 2023-cü il tarixində saat 10⁰⁰ Azərbaycan Dillər Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "13 noyabr 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 13.11.2023

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 46 594 işarə

Tiraj: 100 nüsxə